

פרק ז. משבר האמונה בעידן המודרני

פתחנו את הפרק הקודם בהגותו רנה דקארט, אבי הפילוסופיה החדשה. המתודה שהוא הנחיל לדורות הבאים, דהיינו הטלת הספק בכל דבר וסירוב לסמוך על הידע המסורתי המצטבר של דורות הקודמים, גרמה בסופו של דבר למשבר האמונה הגדול בתולדות האנושות. אבל מענין שדקארט עצמו (והרבה הוגי דעות אחרים של עידן המודרני, כמו ניוטון, למשל) הגדירו עצמם כאנשים דתיים. נזכיר את דברי דקארט: "אני חושב משמע אני קיים" שמשמעות הדבר היא שיש רק דבר אחד שהוא וודאי, וזו התודעה האנושית. וממילא שכלו של אדם הוא השופט היחיד, שיכול לקבוע, מה אמת ומה שקר, מה קיים ומה לא. כלומר, מה שיש בתודעה של בני אדם, הוא קיים במציאות. א"כ אפשר להציע גישה זו גם לשאלת מציאותו של אלוקים:

א'. דקארט מוכיח את קיומו של אלוקים

ויש אפוא להסיק בהכרח, כי מתוך כך בלבד שאני קיים, וכי האידיאה של "יש מושלם בתכלית" (היינו אלוקים) מצויה בי, קיומו של אל מוכח בוודאות ברורה מאוד.

דקארט, הגיונות על הפילוסופיה הראשונית, הגיון השלישי, עמ' 89

אמונתו של דקארט, ורבים כמוהו, לא נסמכה על קבלה ומסורת (כמו ביהדות ואסלאם), או על רגש והשראה (כמו בנצרות) אלא על השכל בלבד. אם הוא חושב על "היש, המושלם בתכלית", סימן שהוא קיים. ולמה הוא חושב עליו? כיון שהוא לא ידע להסביר קיומו של העולם סביבנו, עם מערכת חוקי הטבע מסודרים להפליא, בלי להניח קיומו של בורא כל-יכול (או, לפחות, "שכל עליון"), המושלם בתכלית. לתפיסה זו של הרבה הוגי דעות באותה תקופה קרו בדורות הבאים בשם "דאיזם" (Deo - אלקים).

גישה הזו השתרשה מאד בעידן המודרני: האלוקים נתפס כפתרון לתעלומת החיים על פני האדמה, כתירוץ לקושיות בהבנת העולם הסובב. היום קוראים לגישה זו God in the gaps, או "אלוקי הפערים", משום שפערים בידע שמספק לנו המדע, נלקחים כראיות או כהוכחות לקיומו של בורא עולם.

כמובן, אדם שלא רואה פערים כאלה, ואצלו תמונת העולם מסתדרת ללא "שכל עליון" שתכנן את כל הבריאה, אינו זקוק לאלוקים. בדיוק כך אמר הפיזיקאי הנודע, לפלאס, בתשובה לנפוליאון, ששאל אותו, מדוע לא הזכיר בספרו את בורא עולם אפילו פעם אחת. "הוד מלכותך, – ענה לפלאס – אין לי צורך בהשערה זו".

חמישים שנה אחרי שיחה זו התפרסם ספרו של דרווין על תורת ההתפתחות (אבולוציה), שנתן הסבר אלטרנטיבי לתעלומת החיים על פני כדור הארץ, ללא בורא – וזה גרם להתפשטות האתאיזם – השקפה השוללת את קיומו של בורא עולם ח"ו. זה היה די צפוי: אם אנשים האמינו ב"אלוקי הפערים", הרי ברגע שמישהו סגר להם את הפערים (גם אם לא באופן מלא), הרי אין עוד צורך באלקים. עברו עוד כמה עשרות שנים, הפילוסוף הגרמני פרידריך ניטשה הכריז (עפרא לפומיה): "ירצחנו את האלקים – אני ואתם, הוא לא יחיה עוד!"

התפשטות האתאיזם באירופה במאה 19 הביאה לכך שאמונה חדלה להיות נחלת הכלל, וגילויי כפירה בגוונים שונים הפכו לדבר שבשגרה. יחד עם זאת תמיד נשארו אנשי רוח, הדומים לדקארט וניוטון, שהמשיכו לדבוק בגישה רציונלית לדת (דאיזם) וב"אלוקי הפערים".

במקביל, התפתחה גישה הפוכה בקרב הזרם הפרוטסטנטי⁹¹ בנצרות. המנהיגים הרוחניים של זרם זה, סלדו מהגישה השכלתנית של הכנסייה הקתולית שניסתה מאז ימי ביניים לשלב אמונה נוצרית

⁹¹ זה זרם חדש בנצרות, שהתפתח בעקבות רפורמציה הפרוטסטנטית של המאה ה-16, שמנהיגה, מרטין לותר יצאה נגד הכנסייה הקתולית.

עם הפילוסופיה הקלאסית. הפרוטסטנטים העמידו את האמונה בנגוד לשכל: אין שום צורך לתמוך באמונה ע"י טיעונים שכליים, אדרבא, אמונה – זה רגש, שאינו זקוק לאישור משכל הישר. האם גישות אלה של דאיזם (אלוקי הפערים) או אמונה כרגש בלבד, מקובלת על היהדות? האם היהדות מסכימה לביסוס האמונה על פערי הידע, שמספק לנו המדע? או להיפך, האם אמונה היא בלב? כל השאלות האלה מביאות אותנו לדיון על מהות האמונה על פי מקורות של רבותינו ראשונים ואחרונים.

מבוא

האמונה בבורא עולם היא יסוד הכל, ועליה נבנה בנין התורה. אמונה זו קיימת באדם הן מתוך תחושה פנימית עמוקה, הבאה מטבע הנפש וממסורת אבות, והן מתוך הבנה שכלית, הבאה מעיון ולימוד.

אמונה שיש בה הבנה שכלית היא בבחינת **ידיעה**. כך מתייחס לאמונה הרמב"ם בקטע ג'. ובספר המצוות (קטע ה') מתייחס הרמב"ם למצוות האמונה: "שנאמין שיש שם עלה וסבה". הרמח"ל בפתיחת ספרו "דרך השם" (קטע ד') מתייחס לשתי ההבחנות, תוך הקדמת האמונה: "כל איש מישראל צריך **שיאמין וידע**, שיש שם מצוי ראשון".

אמונה זו יש בה ידיעות יסוד, אשר כל איש ישראל חייב להאמין בהם, ולדעתם לאמיתם, ואין די באמונה הבסיסית פנימית, כאמור (דברים ד, ט): "וידעת היום והשבות אל לבבך כי ה' הוא האלוקים".

רמב"ם קבע י"ג עיקרי אמונה, מתוכם ארבעה הראשונים המה יסודי היסודות, העוסקים בבורא ובתואריו, והיתר עוסקים בתורה ובהנהגה האלוקית.

- א'. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא בורא ומנהיג לכל הברואים. והוא לבדו עשה ועושה ויעשה לכל המעשים:
- ב'. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא יחיד ואין יחידות כמוהו בשום פנים. והוא לבדו אלהינו. היה הוה ויהיה:
- ג'. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו אינו גוף. ולא ישיגוהו משיגי הגוף. וכו':
- ד'. אני מאמין באמונה שלמה. שהבורא יתברך שמו הוא ראשון והוא אחרון:

המיוחד ב"יג עיקרים אלה, (המבדילים משאר חלקי התורה) לפי דעת הרמב"ם שם: העובר על שאר חלקי התורה, נקרא פושע ישראל, אך הכופר ב"יג עיקרים הוציא את עצמו מכלל ישראל (ועיין רמב"ם הלכות ממרים פרק שלישי הלכה ג, המבדיל בין מזיד לאנוס, כגון תינוק שנשבה, וכדומה ל). אפשר וזו גם הדגשת הרמח"ל בפתיחת ספרו דרך ה': "כל איש **מישראל** צריך שיאמין" וכו'.

בדברי רבותינו

א'. **האמונה היא דבר שאדם חש בפנימיותו, ולא מה שאומר בפיו**

אמונה אינה ענין הנאמר בפה אלא המצויר בנפש, כשיאמינו בו שהוא כן כמו שצויר. **רמב"ם מורה נבוכים פרק נ'**

ב'. **האמונה היא שכנוע פנימי עמוק**

האמונה בדבר היא הצטייר דבר בנפש ציור חזק עד שלא תשער הנפש בסתירתו בשום פנים אף אם לא יודע דרך האימות בו, כמו שלא תשער הנפש סתירת המושכלות הראשונות וכו'. **העיקרים (מאמר ראשון פ' י"ט)**

אך מה טיבו של אותו שכנוע, האם הוא שייך לתחום ידיעה או לתחום הרגש? או, במלים אחרות, האם האמונה היא בשכל או בלב?

ג'. אמונה שייכת לתחום הידיעה

יסוד היסודות ועמוד החכמות לידע שיש שם מצוי ראשון, והוא ממציא כל נמצא, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמתת המצאו.

רמב"ם הלכות יסודי התורה פ"א

ד'. "צריך שיאמין וידע"

כל איש מישראל צריך שיאמין וידע, שיש שם מצוי ראשון קדמון ונצחי, והוא שהמציא וממציא⁹² כל מה שנמצא במציאות, והוא האלוך ב"ה.

רמח"ל דרך השם חלק א פרק א

- "צריך שיאמין וידע" – רמח"ל מבחין בין אמונה לידיעה, א"כ ידיעה זה נוסף על אמונה

ה'. רמב"ם כלל את האמונה במנין המצוות

המצוה הראשונה היא הצווי אשר צונו להאמין האלוהות והוא שנאמין שיש שם עלה וסבה הוא פועל לכל הנמצאות והוא אמרו ית' אנכי י"י אלהיך.

והמצוה השניה היא הצווי שצונו באמונת היחוד והוא שנאמין כי פועל המציאות וסבתו הראשונה אחד והוא אמרו יתעלה שמע ישראל י"י אלהינו י"י אחד.

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה א', ב'

- יש מצוה מן התורה להאמין בבורא עולם.
- יש מצוה מן התורה להאמין ביחודו של בורא.

ו'. יסוד אמונת ישראל: אלקי האבות המוציאים ממצרים

יא. אמר לו החבר: אנחנו מאמינים באלהי אברהם יצחק ויעקב המוציא את בני ישראל ממצרים באותות ובמופתים ובמסות, והמכלכלם במדבר, והמנחילם את ארץ כנען, אחר אשר העבירם את הים והירדן במופתים גדולים, ושלח משה בתורתו, ואחר כך כמה אלפי נביאים אחריו מזהירים על תורתו, מיעדים בגמול הטוב לשומרה, ועונש הקשה לממרה אותה. ואנחנו מאמינים בכל מה שכתוב בתורה.

יב. אמר הכוזרי: מסכים הייתי שלא אשאל יהודי מפני שידעתי אבוד זכרם וחסרון עצתם, כי השפלות והדלות לא עזבו להם מדה טובה. והלא היה לך לומר היהודי, כי אתה מאמין בבורא העולם, ומסדרו ומנהיגו, ובמי שבראך והטריפך⁹³ והדומה לספורים האלה, אשר הם טענת כל מי שיש לו דת, ובעבורה הוא רודף האמת, להדמות לבורא בצדקו ובחכמתו:

ספר הכוזרי מאמר א, אות י"א – י"ג

- יסוד האמונה, לפי רבי יהודה הלוי, זה יציאת מצרים. זו ידיעה ולא רגש. אמנם אין מקורה של ידיעה זו בעיון שכלי. אמונת ישראל מתבססת, לפי כוזרי, על קבלת האבות ולא על שכל.

⁹² "המציא וממציא" – כלומר, בריאה מתמדת, שבה ממשיך הבורא להמציא בלי הרף את עולמו, בחינת "המחדש בטובו בכל יום תמיד מעשה בראשיתו" ⁹³ זן ומפרנס אותך.

ז'. ידיעת ה' של ישראל מבוססת על הוודאות של מה שראינו במעמד הר סיני

אתה הראת לדעת כי יקוק הוא האלהים אין עוד מלבדו:

אתה הראת לדעת. ה' לא נודע לך בכח אמונה אלא בכח ידיעה; וידיעתך איננה מבוססת על סיפור, אף אין היא מסקנה של השכל המבין דבר מתוך דבר, אלא ידיעת ה' שלך מבוססת על הוודאות של מה ש"אתה הראית": מה שכלל כל העם ראה בחושים בראייה עצמית ישירה ובו - זמנית. "אתה הראת לדעת": די היה במה שראית בעיניך כדי לדעת כי ה' הוא האלהים: שה' שנתגלה לך בשם זה, הוא האלהים האמיתי היחיד, ששאר בני אדם מבקשים אותו ומאמינים בו בצורות כה רבות של הבל ומעשה תעתועים. אין עוד מלבדו דבר שיש לו הווייה ומציאות עצמאית; הוא ההווה הנמצא היחיד, וכל הנמצאים משמים וארץ ומה שביניהם לא נמצאו אלא מאמיתת הימצאו.

רש"י הירש דברים פרק ד פסוק לה

- בשונה משאר האומות, הקב"ה לא נודע לישראל בכח אמונה אלא בכח ידיעה.

ח'. לדעת חזון איש, האמונה זה לא רגש ולא שכל – זו מידה ממידות הנפש

מדת אמונה היא נטיה דקה מעדינות הנפש: אם האדם הוא בעל נפש, ושעתו שעת השקט, חפשי מרעבון תאוני, ועינו מרהיבה ממחזה שמים לרום, והארץ לעומק, הוא נרגש ונדהם, כי העולם נדמה לפניו כחידה סתומה, כמוסה ונפלאה, והחידה הזאת מלפפת את לבבו ומוחו, והוא כמתעלף, לא נשאר בו רוח חיים, בלתי אל החידה כל מעינו ומגמתו, ודעת פתרונה כלתה נפשו, ונבחר לו לבוא באש ובמים בשבילה, כי מה לו ולחיים, אם החיים הנעימים האלו נעלמים ממנו תכלית ההעלם, ונפשו סחרחרה ואבלה וכמהה להבין סודה ולדעת שרשה והשערים ננעלו.

חזון איש אמונה ובטחון א'

ט'. בהכרת בוראו ית', ימצא האדם פתרון לחידת העולם

כאשר זכה שכל האדם לראות אמתת מציאותו ית'. מיד נכנס בו שמחת גיל אין קץ. ונשמתו נעימה עליו. והדמיון משלים עם השכל לחזות בנועם ד'. וכל תענוגי בשרים חמקו עברו. ונפשו העדינה מתעטפת בקדושה וכאילו פירשה מגוף העכור ומשוטטת בשמי שמים. ובהעלות האדם בערכי קודש אלו. נגלה לפניו עולם חדש. כי אפשר לאדם בעולם הזה להיות כמלאך לרגעים. וליהנות מזיו הקודש. וכל תענוגי עולם הזה כאפס נחשבו נגד עונג של דביקות האדם ליוצרו ית'.

הכח הטמיר הזה, הוא אחד הכוחות הטמירים שנתן היוצר בנשמת האדם. וכח זה מעיד על קשר הגבר ליוצר כל היצורים ואשר נברא לעבוד את בוראו ולדבקה בו. ובהכרת בוראו ית', ימצא פתרון החידה של העולם כולו, אשר הדריכה את מנוחתו ללא הפוגות.

חזון איש אמונה ובטחון ט'

- החזון איש מגדיר, מה היא אותה מידת האמונה. זה כח טמיר אשר דוחף את האדם לחפש אמת ולא נותן לו מנוחה עד שימצא פתרון לחידת העולם. רק בהכרת בוראו ית' ימצא אדם את מנוחתו.

י'. אי אפשר להוכיח את מציאות הבורא באופן מוכרח שלא משאירה בידי אדם את הבחירה

אדם אשר יחס לו אל בוראו – בכל אשר יפנה בעולם הוא רואה עיקבות הבורא. כל פרח וכל עשב, ניצוץ הכוכב ושיר הצפור, חיוך התינוק והוד הברק, הכל מגלה לו חסדי ה', חכמתו והדר מלכותו. אלף אלפי הוכחות הוא מוצא לנוכחות אלקים בעולם, וכולם דברים של טעם הם,

ברורים וסבירים בהחלט. ובכל זאת: ראייה מתמטית על מציאות הבורא – אין, כלומר: אפשר להוכיח כי $2+2=4$ בצורה מכרחת, ואין הבחירה בידי אדם לקבל הוכחה זאת או לא. ראייה כזאת על מציאות הבורא אין לנו. כל אלפי הראיות המסתברות שהקב"ה ברא את העולם בחכמתו משאירות בידי אדם את הבחירה להאמין או לא להאמין. אמונה נבנית בקרב לב. ברגע שנפתח לבו של אדם לאמונה – הוא רואה את העולם ברור לפניו ללא שום ספק במציאות ונוכחות הבורא, והרגש שבלבו והשכל שבמוחו מתאחדים בודאות גמורה באמונה שלמה, ברם, בלי לב אין אמונה!

אם האמונה היתה מבוססת על הוכחה מתמטית, הרי חדלה מלהיות אמונה, כי אז היתה מציאות השם עובדה שאדם מוכרח לקבל ככל אמת מתמטית – ללא רגש שבלב וללא בחירה – ולא זו היא תכלית היצירה.

רב שלמה וולבה, בין ששת לעשור

- אדם אשר יחס לו אל בוראו ימצא אלפי הוכחות לאמונתו בבורא עולם.
- כל הראיות אלו הן שכליות, אך אינן ראיות מתמטיות מוכרחות, הן ראיות "המסתברות" שמשאירות בידי אדם את הבחירה לקבלן או לא לקבלן.
- משום כך שורש האמונה הוא בלב, ברצונו של אדם לקבל את אותן ראיות "המסתברות".

י"א. תלמידו של הגר"ש וולבה מבהיר, מאי "אמונה שבלב"

דברים שבלב נקלטים אצל האדם בצורה כזו שאין צד שני, על כן הלב הוא המקום לחלות האמונה. כשאנו אומרים "לב" אין כוונתינו למה שמכנים בלשונינו "רגש", כי התרגשות או התפעלות היא לא דבר יציב וקבוע, ולא יתכן שהיא תהיה מרכז החיים של האדם. הכונה היא למושגים שברורים אצל האדם כ"כ עד שהוא מרגיש וחש אותם כמציאות קיימת.

גם הבנות שכליות יכולות להיות מרכז חיי האדם אחר שהוא מזדהה אתם ומשיב אותם אל לבו ואז הוא מוכן למסור את נפשו עליהם כי בלי לב לא ניתן לחיות. תכלית המחשבה שבמח היא להגיע אל הלב כי בלי זה היא נשארת רעיון בעלמא על אותו קשר בין מח ולב.

אנחנו אומרים פעמיים בכל יום והיו הדברים האלה על לבבך וכו', כי התכלית היא שמחשבת התורה תיהפך לנקודה מרכזית בחיי האדם והמח אינו תופס מקום בפ"ע רק כאמצעי להגיע ללב זו גם הסיבה לכך שהביטוי בתנ"ך וגם בחז"ל על מחשבה הוא כמעט תמיד לב ולא מח משום שבעיני חז"ל מחשבה שהיא במח איננה הנקודה הסופית של עבודת המחשבה עד שתהפך למחשבה מרכזית לחיים.

רב ראובן לויכטר בביאורו לספר נפש החיים, עמוד ט"ו

- כשאנו אומרים שאמונה היא בלב, אין כוונתינו לומר, שהיא שייכת לתחום הרגש. הכונה היא שמושגים מופשטים הופכים כ"כ ברורים אצל האדם, שהוא מרגיש אותם כמציאות קיימת.
- בסוף דבריו מתקרב הרב לויכטר להבנת האמונה של רש"י הירש (בקטע הבא):

י"ב. הגדרה חדשה של מושג האמונה בדברי הרב הירש

גם בדבר רעיון גבוה מעל גבוה – ברעיון ד' – אם אתה השגת רק בשכלך ושמת זאת בזכרוןך בלבד, כל עוד לא קבעת ברוחך, בנפשך ובלבבך כי אמנם ה' אלוקיך הוא, כל עוד לא תחוש בכל עצמותך כי אכן ה' אלוקיך הנהו כל עוד הרעיון הנעלה הזה קנה לו זכות אורח רק במח ראשך בלבד – הנה גם רעיון כל רעיונות הזה גם הוא עודנו לא ישוה פרי לחיים.

ר.ש.ר. הירש, חורב תורות פרק א'

- **אמונה היא נאמנות** של אדם למה שהוא יודע בשכלו. צריך להאמין במה שכבר יודעים, לחיות את מה שיודעים. השבת הידיעה השכלית העקרה אל הלב – זה שלב נוסף בעבודת האמונה.

י"ג. **אברהם מפילוסוף למאמין**

היה זה העיון מאברהם אבינו כשנתבררה לו האלהות והאחדות קודם שידבר עמו במחזה, ואחר שדבר עמו הניח כל הקשותיו ושב לבקש רצון האלהים מעמו אחר שלמדו, ואיך הוא הרצון ובאיזה דבר יושג ובאיזה מקום. וכבר דרשו רבותינו: ביוצא אותו החוצה, צא מאצטגנינות שלך, ר"ל צא מחכמת הכוכבים ומכל חכמה טבעית מסופקת.

ספר הכוזרי מאמר ד' אות כ"ז

- בתחילה התבססה אמונתו של אברהם על הוכחות שכליות, אבל אחרי ההתגלות האלקית, עבר אל בסיס הקבלה הנבואית.
- מכאן ואילך היה על אברהם לעזוב כל חכמות הטבע שסיעו לו להגיע לאמונה, כי בזה תם תפקידן ותועלתן.

י"ד. **נסינותיו של אברהם הפכו אותו ממדרגת הפילוסוף לדרגת המאמין**

להעלותו לגמרי ממדרגת הפילוסוף לדרגת אלוקי מאמין שעליו נאמר: "וצדיק באמונתו יחיה". כי הנה הפילוסופים לא האמינו מעולם דבר אלא ידעו מה שידעוהו, ומה שלא ידעוהו כחשוהו ויאמרו לא הוא. והראיה הגמורה לזה ממנו ע"ה כי טרם הגיע לזה אע"פ שנאמר בו: "והאמין בה' ויחשבה לו צדקה" וכו' הנה לא זו משם עד שאמר: "במה אדע כי אירשנה", הרי שעדיין לא התקררה דעתו שיהא לו דבר בתורת אמונה כי אם בתורת מדע גמור.

ר' יצחק עראמא. חזות קשה ש"ג

- אחרי שאברהם אבינו גילה את האמת בשכלו היה צריך לעלות מדרגת פילוסוף לדרגת המאמין (לשם כך באו עשרה נסיונות)